

НАСТАВА

Војо Д. КУШЕВСКИ

МОЖНОСТИТЕ ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ВАЈАРСКИТЕ ДЕЛА И СПОМЕНИЦИТЕ ЗА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА И РЕВОЛУЦИЈАТА ВО НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА*) (I)

Темата на која ѝ го посветуваме нашето внимание е мошне широка и комплексна. Бидејќи и просторот не ни овозможува да се впуштаме во сета сложеност и сите аспекти на насловот, нашето излагање ќе биде со општи согледувања и определби без претензии за сеопфатност.

Потоа, нашата задача е отежната и со фактот дека е мал бројот на написи кои од стојалиштата на методиката на наставата по историја се посветени на оваа тематика. Покрај тоа, и историчарите на уметноста во своите прегледи и на најновата историја на уметноста на југословенските народи и народности како да свртуваат повеќе внимание на делата од сликарството одошто на уметничката пластика.

Најпосле, како воведно наспомнување додаваме дека не ќе бидеме во состојба да го опфатиме сето творештво за кое станува збор, туку ќе се задржиме само на одбрани примери.

Според тоа прилогот го сметаме како скроман придонес кон ова мошне важно и интересно подрачје на наставата по историја.

Историчарите на уметноста во Југославија се сложуваат во определбата дека нашата ликовна уметност со социјална и револуционерна тематика, а и со својата класно-револуционерна определеност, била задушувана во својот развој помеѓу двете светски војни, заради на нас добро познатите причини; и понатаму, дека истата била во полн замав и процут по ослободувањето и дека и натаму непречено и рапидно се развива во нашата самоуправна социјалистичка заедница, особено од времето кога уметничкото творештво кај нас се ослободи од шаблоните или дирижирањето: што и како треба да се слика, ваја и сл. —

*) Првиот дел од рефератот поднесен на VII-југословенски симпозиум за наставата по историја, одржан во Аранѓеловац од 28 до 30 септември 1979 година.

што несомнено доведе и до мошне бележливи резултати кои ги преминале дури и границите на нашата земја.¹⁾

Затоа со полно право денес можеме да бидеме задоволни со досегашните креации и на нашето ангажирано револуционерно кипарство посебно со спомениците на нашата славна Народноослободителна војна. Овие остварувања не се само плод на слободата на уметничкото творештво, туку и на зрелоста на творците, на досегашното искуство во надминувањето на слабостите покажани особено од првите повоени години²⁾, како и на нараснатиот критериум на општеството.

Со оглед на овие наводи, вајарските дела и спомениците, кои се предмет на нашето интересирање, несомнено заслужуваат поголемо внимание на нашата педагошка наука, а особено на теоријата и практиката на наставата по историја. Меѓу другото, и заради тоа што тоа наше културно благо содржи значителни можности за воспитуанието и образованието на училишната младина. Впрочем, истото има и своја посебна широка и перманентна општествена едукативна функција.

Оттука се поставува прашањето: дали овие ликовно-естетски обележја на Народноослободителната војна се користат за воспитување и образование на нашите млади генерации?

Како одговор го наведуваме општиот впечаток дека благодарјќи на одбележувањата на годишнините, јубилеите, националните празници и сл.³⁾ скоро редовно се посетуваат историските места на дел од кои се подигнати и споменици. По тој повод се оддава почитта, и се одржуваат предавања или говорат преживеаните учесници на настаните, битките и сл. Посетата на споменичните обележја кај историските места некаде се обавува и како катагодишна традиција со одржување на историски часови или во рамките на младинските работни акции (МРА) за уредување на тие места;⁴⁾ или пак се организираат доброволни работни акции, карвани, планинарски тури по врвиците на партизанските одреди, бригади и други воени единици итн., чии организатори се разни спортски и други младински организации и друштва.

Таков е примерот на историскиот час во Шумарице којшто се одржува секоја година на 21 октомври т.е. на денот на стрелањето на машките граѓани и учениците од Гимназијата од градот — херој Крагуевац. На тој ден присуствуваат претставници на ученици, младина и граѓани скоро од целата наша земја. Тоа е навистина мошне импозантна манифестација која е проткаена

1) Јурај Балдани, Југославно ангажирано социјално и револуционерно кипарство, Револуционерно кипарство, Загреб 1977, 17.

2) Пред сè на локалните споменични обележја.

3) Денот на борецот, и востанијата во републиките, или по повод одбележувањата на битките, на стрелањето, смртта на народните херои или истакнатите учесници во Народноослободителната војна и други.

4) Тјентиште, Пљачковица и други.

со искрено родољубие, со оддавање почит према храбрите жртви на Крагуевац, и која истовремено значи и заветување дека оваа земја ќе биде бранета, ќе бидат чувани и развивани придобивките од Народноослободителната војна и Револуција, пред сè братството и единството на нашите народи и народности. Освен тоа, овој собир има и свој длабок хуманистички белег. Тој упатува пораки до целиот свет против војната и насилието, суровоста и заканите против слободата на народите и човекот. Затоа, Шумарице ја посетуваат и не мал број гости од странство, така што овој собир поприма и интернационален карактер.

Или да го земеме примерот на Тјентиште. За него се вели дека е сè попосетено, и тоа не само од Југословените. Имено, секоја година таму доаѓаат повеќе од 1.200.000 посетители за да ја видат и да се запознаат со Долината на хероите.⁵⁾

И кај нас, во Социјалистичка Република Македонија, секоја година во селото Ваташа се одржува меморијал за стреланите младинци од страна на бугарскиот окупатор.

Споменативе, а и другите примери, несомнено нè уверуваат — ценејќи ги денешните услови и можности — дека можеме да бидеме задоволни со фактот што го констатирале и меродавните фактори кај нас, дека, на пример, Сутјеска, Неретва, Јесеновац и други слични локалитети станале места на кои нашата младина, посебно училишната, на самото место конкретно ја запознава историјата на Народноослободителната борба. Секако, таквата практика треба да продолжи, дури да се изнаоѓаат и други поводи и можности, за да се намножат уште повеќе формите на одбележувањето, за сè почесто и помасовно да се посетуваат нашите ридишта и планини—врвиците и беспаката за подблизку да се чувствуваме и пренесуваме со мислите кои по тие места страдале и воделе борби и му нанесувале удари на окупаторот и квислинзите.

А ова е несомнено сведоштво и на сè поевидентната општествено-политичка и воспитна функција на овие монументи. Таквата нивна апликативност е и афирмација на она што нашите политички, уметнички и други фактори сториле со своето дело за овие наши историски места да станат вистински мементо не само за скорешното минато, туку и заветни места за нашата денешнина и утрешнина.

Меѓутоа, независно од одбележеното, нам, само по себе, ни се поставува уште едно прашање: дали на овие вајарски дела, посебно на монументите со тематика од Народноослободителната војна и Револуцијата, им посветуваме внимание, односно во колкава мера се вклучени за обработка, како дел од годишното планирање на наставната работа по предметот историја?

⁵⁾ Според податоците од 1979 година.

Како одговор — независно од субјективните и објективните причини на кои подоцна ќе се задржиме — ние можеме да констатираме дека, освен споменатите посети и екскурзии — уметничката пластика⁶⁾ за која станува збор — мошне ретко т.е. скудно е вклучена во непосредниот наставен процес, наспроти нејзината важност, бројните можности за дидактичка обработка што таа ги пружа.

Заправо последново е една и од задачите на нашиов прилог врз која најнапред и посебно се запираме.

За некои дидактички одлики и предности на нашето револуционерно вајарство

Најнапред го истакнуваме познатиот податок дека ретко која народноослободителна војна и револуција имала во своите редови импозантен број уметници — активни борци (преку стотина од нив) на којшто одамна нашите научници и публицисти од оваа област, укажале, изразувајќи се фигуративно (што не би смеело да се сфати како конвенционална фраза) дека уметниците — партизани, борејќи се со пушка во рака, истовремено во својот војнички ранец или торбичка носеле и сликарски па и вајарски прибор,⁷⁾ со кој ги создавале своите уметнички дела во кусите здивови помеѓу битките, пред подготвувањата за нови акции и налети врз фашистичкиот окупатор. По ослободувањето, тие уште поинтензивно твореле на ликовното уметничко изразување на Народноослободителната војна и Револуцијата. Имено, тоа обусловило нивните дела (од кои некои се настанати често од крокијата или скиците и цртежите од времето на борбите — слика 1) — посебно не малиот број споменици, особено оние со фигуративен израз — да имаат посебни вредности што ние ги одбележуваме надвор од естетските критериуми и анализи. Имено, затоа тие креации на уметниците — очевидци и актери на настаните, се одликуваат и со автентична интерпретација, претставување и дескриптивност на она

⁶⁾ Со исклучок на спомениците со кои делумно се илустрирани учебниците по историја или се наоѓаат на нивните корици.

⁷⁾ Јурај Балдани, споменатото дело, страница 12, 13. На страница 13 Балдани го констатира следново: „Присутноста на ликовната уметност во тековите на народноослободителната борба на нашите народи е исклучителен феномен со којшто не може да се пофали ниту една земја во поробена Европа од фашистите“, и подолу: „...Служејќи се со скромни техники, заради специфичните услови на работата, уметниците со полно соживување го пренесувале во делата своетовидување (доживување) на тие трагични но славни денови, настојувајќи да ги исполнат со снажниот белег на вистината. Таа возбудлива хроника остана како сведоштво за стремежите на човечкиот дух и во најтешките моменти од животот на нацијата и поединците — кога смртта се заканувала од сите страни — да не ги заборава племенитите побуди, убавината и радоста на творештвото“.

што се збиднувало во времето на Народноослободителната војна кај нас.

Оттука нивните остварувања — било да се работи за цртеж, слика или скулптура — се рамностојни на една своевидна документација, како своевидна повест на едно наше херојско време.

Покрај посебната *воспитна функција* што тие ја имаат — бидејќи се работи за *креации* на уметници (сликари и вајари) — партизани — или активисти на народноослободителното движење — заправо ваквата *документарност* што ја содржат — треба посебно да ја цениме затоа што има исклучителна вредност и во методски поглед, бидејќи ќе ни овозможува да ја застапуваме предметната нагледност на часовите по историја при обработката на Народноослободителната војна и Револуцијата, дотолку повеќе што на истите од користениот нагледен материјал доминира оној од ликовен вид. Ова дотолку што предметната нагледност благо речено е мошне скудна бидејќи нашите училишта не располагаат со повеќе димензионални наставни средства за НОВ и Револуцијата.

Натамошна одлика на нашето ангажирано револуционерно кипарство е во неговата евидентна *разновидна тематика*. На пример, циклусот „Тифусари“ од Вања Радауш (слика 2а, 2б, 2в); „Илегалец“ во Љубљана од Франчишек Смерду (слика 3); „Споменик на заложникот“ („Споменик таоцу“) од Јакоб Савиншек во Ново Место (слика 4); „Споменик на жената борец“ во Скопје од Боро Митриќевски (слика 5); „Споменик на партизанскиот курир“ од Стеван Боднаров во Столице (слика 6); „Заточеница“ од Вида Јоциќ во Освјенцим (слика 7); „Споменик на пионерите паднати во НОБ“ од Зденко Калин во Љубљана (слика 8) итн., итн.

Во врска со тематската разновидност на овие споменици и вајарски дела, издвојуваме две вредности што се од посебен интерес за наставата по историја. Имено, во нивната содржина, во пораките на авторите — уметници можеме да препознаеме многу од капиталното, типолошкото односно карактеристичното за НОВ и Револуцијата, така што кога се наоѓаме со учениците пред овие дела — тие ќе ни бидат повод и мотивација за поставување на многу прашања т.е. за водење разговор по многу теми и настани што се изучувани на часовите. Со други зборови, нивната посета односно обработка поприма и афирмација на веќе здобиените знаења од Народноослободителната војна и Револуцијата.

Од друга страна, со својата разновидна тематика и содржина овие уметнички дела *пружаат* богат материјал. По правило тие *стануваат* повод за нови информации, имено, посебно се податливи за конкретизација, проширување и продлабочување на знаењата, а особено за посеопфатно осозна-

вање на Народноослободителната борба и претставите за неа да бидат по целосни.

Така преку тие дела, меѓу другото, се овозможува да се воочат нови и интересни детали и епизоди, да „навлегуваме“ во подвизите на познатите и непознатите херои, на обичните луѓе, човечките судбини, на масовниот и индивидуалниот отпор, во величината на самопрегорот, на човечките подвизи или на нив го препознаваме и окупаторот (кој исто така е претставен на одредените скулпторски остварувања) итн.

Но ексклузивна вредност со својата внатрешна ликовна визија овие знамења имаат за длабоко емоционално доживување на Народноослободителната борба, за пренесување во тоа време, за соживување со нејзините херои и сл.

Во оваа смисла од посебно едукативно значење се особено оние спомен-обележја и монументи кои се подигнати на историскиот локалитет. За нив може да се рече дека се незаменливо средство при обработката на Народноослободителната војна и Револуцијата во наставата по историја.

Така, кога се наоѓаме на местото на настанот и пред споменикот — што е посветен на него — ние „воспоставуваме контекст“ со минатото, се пренесуваме во времето на настанот, каде што подвиг по подвигот бил, каде јуначките дела биле, речиси, на секој чекор... таму каде се отстојувало над многу-струко побројниот и наоружан до заби непријател и каде и покрај тоа се печелеле победите. На тие места, пренесувајќи се со мислите кон настанот, како да го слушаме јуришното партизанско „Ура!“ или познатиот борбен извик „Напред пролетери!“, каде пред налетите на пролетерските и другите наши единици се разбивани непријателските офанзиви и нанесувани удари врз фашистите и нивните слуги... Во оваа смисла еклатантни се примерите на споменичните комплекси кај Долината на хероите — Сутјеска, на Тјентиште; потоа на Козара, на Макљен, кај Јабланица (на Неретва), потоа на скоро откриениот споменик на Кадињача и други од сличен вид.

Или, ние во текот на обработката на материјалот за Народноослободителната војна и Револуцијата на часовите по историја, често споменуваме за стрелањата од страна на окупаторот на недољните граѓани или заложниците, потоа на заробените партизани или активисти од заднината. И покрај живиот расказ или вештата дескрипција — придружени и со користење на одбрани текстови, сепак, претставата за тие страдања и за херојството ќе биде пооптимална доколку учениците ги потсетуваме на видените односно ако им овозможуваме да ги видат таквите сцени и ликовите коишто нашите вајари тоа го изразиле во каменот или металот или со друг материјал на своите дела. На пример на „Споменикот „Стрелани“ од Фране Кршиниќ во Загреб (слика 9); или „Споменикот гробница во Урх“

(Љубљана) од Зденко Калин и Карел Путрих (слика 10); потоа, детали од „Споменикот на паднати борци за ослободувањето на Скопје“ од Иван Мирковиќ и др. Анализата на деталите на овие, се разбира и други такви споменици, ќе овозможува учениците да ги поимаат поуверливо и повпечатливо страдањата, храброто држање, непокорот, нескршливата вера во победата, на оние кои се наоѓале пред цевките на пушките или митралезите и знаејќи дека за некој миг ќе се пука во нивните гради... извикувале за слободата, за Партијата, за Тито и сл.

Ова дотолку што на тие споменици доминира херојскиот гест, авторите — вајари ја симболизираат одважноста, силата којашто е устремена, или ја изразиле „...цврстината, динамиката во налетот, акцијата и сугестивноста“⁸⁾, на други пак наоѓаме „лирско-сентиментални пози“⁹⁾, или се соочуваме со изразите на лицата на хероите кои јасно и уверливо психолошки се претставени, така што присутните ја доловуваат не само претставата за времето, туку — оние што се бореле, страдале, тргале... им стануваат поблиски, поразбирливи...

Дотичните вајарски остварувања особено споменичните комплекси — покрај тоа што се вонредни средства за обработка на одделни крупни настани од Народноослободителната војна и Револуцијата на самите места каде тие се одвивале — нивната презентација, а уште повеќе и посета, значи истовремено и согледување на пошироките димензии на таа борба и поимање на она кога револуционерните идеи и идеали стануваат материјална сила којашто кога настапува никој не може да ја задржи...

Понатаму, со својата впечатливост, делувајќи длабоко и на емоциите, доживеаното мemento кај учениците трајно се втиснува во паметта за целиот живот т.е. останува незаборавно, побудувајќи ја љубовта кон татковината, пиететот према оние кои го дале животот за слободата, за она што ние денес го имаме...

Значи со користењето и на вајарските дела, посебно на спомениците за Народноослободителната борба, во наставата по историја сè повеќе ќе се ослободуваме од тенденцијата кон симплифицирањето на најновата историја на нашите народи и народности за која станува збор, посебно кон нејзиното сведување на претежно воен третман, и ако всушност се присутни и информациите за покрупните револуционерни акти и одлуки (како што е темата за народноослободителните одбори, за заседанијата и решенијата на АВНОЈ, АСНОМ и сл.).

А со запознавањето на новите содржини, односно со можноста да се осознаваат *пошироките димензии* на Народноослободителната борба, а тоа — со дидактички јазик изразено —

⁸⁾ Ibidem, 14.

⁹⁾ Ibid.

значи овозможување на учениците и преку соодветните споменици и вајарски дела да бидат приврзани и да ја чувствуваат Народноослободителната борба, таа да им стане блиска, нивна историја. А севом ова ќе ги мотивира учениците за нивно поголемо интересирање и љубов кон изучувањето историјата на Народноослободителната војна и Револуцијата.¹⁰⁾

Со други зборови, запознавањето со монументот, со неговите пораки кон сегашните и идни генерации, со неговото живо своевидно „раскажување“ за тоа херојско време — делува посилено и повпечатливо, а според тоа и потрајно од многу други нагледни наставни средства што би ги употребиле во училиштата.

Понатаму, при посетата или со запознавањето посебно со некои капитални споменици посветени на оние настани и подвизи од Народноослободителната војна и Револуцијата, чија што величина прераснала и во легенда, асоцијациите не врзуваат токму за легендарното, опеано од народот или од одделни наши истакнати книжевници. На пример, Споменикот на Козара од Душан Цамоња потсетува на народната партизанска и популарна песна „Ој Козаро...“ или Споменикот на Крагуевачкиот работнички баталјон на Кадинача потсетува на стиховите за Кадинача, или споменичното обележје на Шумарице во Крагуевац на „Крвава бајка“ од Десанка Максимовиќ, или Споменикот на местото на стреланите младинци — скоевци од бугарскиот окупатор во с. Ваташа (Кавадарско) потсетува на песната „Заплакало е селото Ваташа...“ и др.

Некои пак вајарски креации се непосредна инспирација од познатите капитални дела на наши писатели — поети — учесници во Народноослободителната војна. Фигурата на другарот Тито на коњот од Фране Кршиниќ е инспирирана од песната „Титов Напријед“ од Владимир Назор. Го наведуваме и мошне успешното дело на македонскиот академски вајар и академик Димо Тодоровски, мотивирано од поемата „Јама“ од Иван Горан Ковачиќ, со истоимениот назив.¹¹⁾

Сметаме дека сама по себе се подразбира вредноста на наведеново не само за наставата по историја, туку и за дру-

¹⁰⁾ Впрочем, и првичното среќавање со споменик или било кое вајарско дело, секогаш побудува спонтанна љубопитност, при што се наметнуваат бројни прашања: на кој историски настан или личност е посветен, што изразува, кој го изградил, односно кој е авторот и сл. Така и преку него ненаметливо се запознаваме со дотичното дело и минатото сврзано со него.

¹¹⁾ За ова свое дело Д. Тодоровски ја доби и најголемата републичка награда „11 октомври“ на Социјалистичка Република Македонија.

гите наставни подрачја, посебно во врска со можностите за примена на наставниот принцип на корелација.¹²⁾

Користењето на вајарските дела со тематика од Народноослободителната војна и Револуцијата е од посебна важност за изучување на локалната историја. Се разбира, овде се работи за оние споменици, спомен-обележја, бисти и сл. кои „раскажуваат“ за настаните, личностите од дотичниот крај, околината или регијата, а и пошироко. Впрочем, изучувањето историјата на Народноослободителната војна на својот крај е незамисливо без користењето на овие уметнички дела. На пример, „Могилата на непобедените“ во Прилеп, спомениците и бистите во Струга, Ваташа, Титов Велес, Кавадарци, Скопје, Белград, Загреб, Љубљана, Крагуевац и други бројни примери. А може да се каже дека заправо спомениците овозможуваат поколенијата да се запознаваат, туку речи, уште од мали нозе со историско минато на својот крај, и наша прва задача како наставници е заправо, што порано и систематски да ја разработуваме низ наставата по историја, посебно историјата на Народноослободителната војна и Револуцијата во родниот крај и блиската регија, дотолку повеќе што учениците на спонтан и релативно лесен начин ќе се упатуваат во придонесот на нивните татковци, мајки односно претци — на својот роден крај — во Народноослободителната војна.¹³⁾

Поврзувањето на нашата Народноослободителна војна и Револуцијата со вековните стремежи на нашите народи и народности за национална и социјална слобода, за рамноправност и сл., е од особено воспитно-образовно значење во прв ред во наставата по историја. Во оваа смисла бележливо е што не е мал бројот на јавни споменици за Народноослободителната војна и Револуцијата на кои на мошне успешен начин е сублимирано традиционалното или она што го наречуваме — *историски континуитет*. На пример, народот на СР Македонија подигнал еден прекрасен монумент во Крушево, наречен „Илинден“ чии автори се Искра и Јордан Грабуловски, кој тематски ја „третира“ за релативно подолг период борбата на македонскиот народ за слобода од времето на Преродбата, па преку Илинденскиот период и Народноослободителната борба, вклучувајќи го и времето по ослободувањето. На овој паметник симболички се обединуваат двата Илиндена, како што на времето се изразил Димо Хаџи Димов, дека „народ којшто го дал едниот Илинден, ќе го оствари и вториот“. Многу традиционално во борбата на македонскиот народ за

¹²⁾Види за ова и во прилогот: **Војо Д. Кушевски**, Кон можностите за користењето на портретната пластика од Народноослободителната војна и Револуцијата во наставата по историја, „Историја“, Скопје, бр. 2/1979, 186.

¹³⁾ Ibidem, 177—178.

слобода содржи и познатиот „Споменик на паднатите борци за ослободувањето на Скопје“.

Овој значаен белег на спомениците, за нас во Македонија има посебно значење и заради познатиот негаторски став и политиката на сегашното политичко и државно раководство на НР Бугарија, према македонскиот народ и неговиот национален идентитет, неговата борба за национална слобода и неговото минато воопшто. Зашто и спомениците го изразуваат она што е присутно во свеста и сознанието на нашите луѓе, за целите и карактерот на вековната борба за слобода, нејзиното нестиннување во минатото и сл. Затоа историчарот — педагог нема да пропушта, а да не ги користи можностите што му ги пружа и овој своевиден квалитет на овие и други споменици за реализација на воспитно-образовните задачи на наставата по историја за кои станува збор.

Традиционалното во спомениците за Народноослободителната војна и Револуцијата и вајарските дела — изразено и преку уметничкиот израз односно формата — наоѓаме и на примерите во „Могилата на непобедените „во Прилеп од Богдан Богдановиќ — којашто е сепак *могила — костурница*, потоа, на „Споменикот костурница на Владимир Гортан“ од авторите Зденко Колацио и Зденка Сила — Берам, чијашто јасна форма е инспирирана од познатите стекци (слика 11); или „Скица за споменик во Јасеновац“ од Вања Радауш (слика 12) кој асоцира на „Келе кула“ во Ниш и други.

Го свртуваме вниманието и на едно друго мошне важно значење на уметничката пластика воопшто, а и онаа со тематика од НОБ, не само за наставата по историја, туку за образовно-воспитниот процес воопшто.

Имено, има многу вајарски дела, како и споменици кои ја обработуваат како поголема или помала тема Народноослободителната војна и Револуцијата, со фигуративна концепција односно и тие „раскажуваат“ „фигуративно“. Меѓутоа, во последно време создадени се не мал број дела и споменици кај кои вајарите ја напуштаат дескрипцијата и нарацијата преку т.н. реалистичен израз, ги отфрлуваат деталите, така што ѝ даваат примат на фигурата, на нејзиниот облик, распоредот или компактната на материјалот (масата), на просторот и сл. — за со поедноставно обликувана композиција, со симболите или со формата, своевидно да ја изразат тематиката, пораките... Ова се наречува со општ термин нефигуративна пластика.¹⁴⁾

Заправо таквата разновидност на ликовните правци и школи (наедно со богатата тематика) за нас е од посебен интерес, бидејќи преку нивното запознавање воспитаниците ќе осозна-

¹⁴⁾ Овој термин ние го прифаќаме условно, бидејќи во апсолутна смисла на зборот, секое едно такво дело сепак, претставува одредена фигура!

ваат и формираат свој однос и став спрема вајарството воопшто, односно спрема ликовниот уметнички израз, особено современотиот што секако има свое значење за сестраното формирање на младата личност. А со тоа на учениците ќе им се овозможат мноштво *естетски доживувања*...

Значи покрај другите уметнички дела користењето и на вајарските мошне придонесува за естетското воспитување на учениците — едната од значајните воспитно-образовни задачи на наставата по историја.

Потоа, со обработката т.е. анализата на спомениците и настаните за кои тие „раскажуваат“ — како и на пораките што уметниците низ своите дела ги упатуваат — се овозможува на нив учениците многу повеќе да воочуваат, поцелосно да ги поимаат, осмислуваат¹⁵⁾ да ги ценат и посознателно да се однесуваат кон нив...

Кон последново додаваме дека со користењето на спомениците за наставни цели, историјата „излегува“ од училиницата. Таа поприма општествено обележје, присутна е во народот бидејќи и преку јавните споменични обележја се презентира на широката — општествена средина. Тоа своевидно позитивно влијае и на формирање сознанието кај учениците: како народот, општеството се однесува спрема своето минато, а посебно и за односот на преживеаните — спрема своите другари, кои ги дале животите за слободата, за Револуцијата... Тоа влијае и на етичкото воспитување кај младите поколенија. А заправо тие и како своја патриотска и граѓанска обврска треба да ги следат ваквите примери, да бидат должни по патот на своите татковци и дедовци да имаат посебен однос спрема овие знаменитости, национални светилишта, да ги чуваат, одржуваат и им оддаваат почит на оние на кои им се посветени. Со тоа одгледувањето на светлите традиции од Народноослободителната војна ќе станува *посознателно и посодржајно*.

И на крајот — покрај тоа што се организираат и одржуваат екскурзии на покуси или подолги релации — пообмисленото и систематското користење на вајарските дела и спомен-

¹⁵⁾ Во своето дело „Улогата на трудот при претворањето на мајмунот во човек“, Енгелс — укажувајќи дека развивањето на мозокот е проследено со усовршувањето на сите сегива — вели „Орелот гледа многу подалеку одошто човекот, но окото на човекот забележува на предметите многу повеќе одошто окото на орелот“.

обележјата и спомениците за Народноослободителната војна и Револуцијата, ја поттикнува и вончасовната работа во рамките на наставата по историја, при што се неброени можностите за умножување на формите и содржината на овој вид работа и самодејност на учениците.

Во крајна линија, тоа директно влијае сè повеќе да ја засновуваме наставната работа по историја на посовремени основи при обработката на наставниот материјал за Народноослободителната војна и Револуцијата, што од своја страна, директно или индиректно ќе влијае врз интензификацијата на наставниот процес по историја воопшто.

Слика 1, —
Вања Радауш, „Партизанка” 1943/4,
лавиран туш.

Слика 2а — Вања Радауш, Тифусар
(детал), 1958

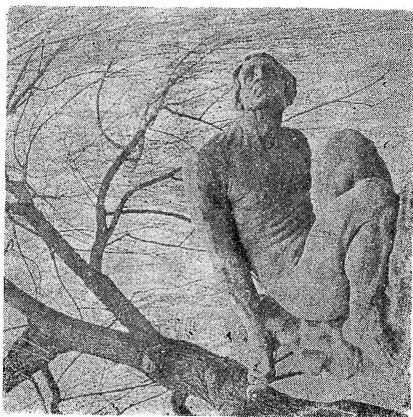
Слика 2б — Вања Радауш, Тифу-
сар, 1958.

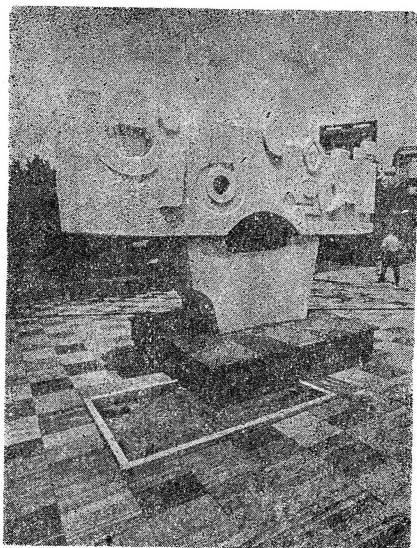
Слика 2в
Вања Радауш, Тифусар (детал)
1957.

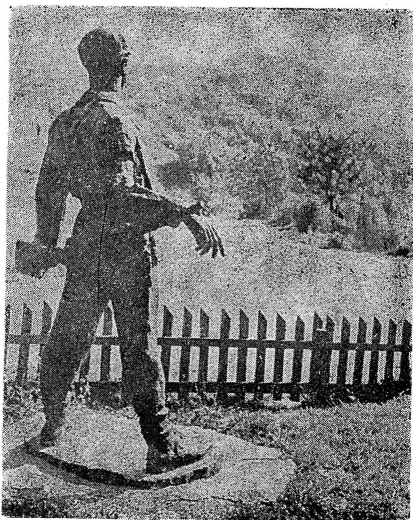
Слика 3

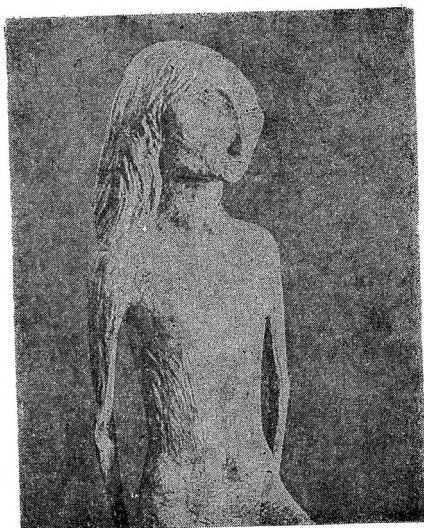
Слика 4

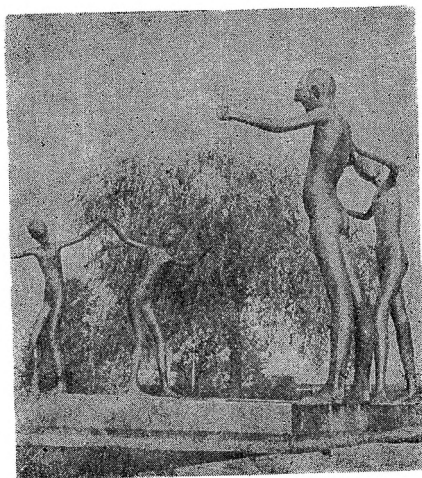
Слика 5

Слика 6

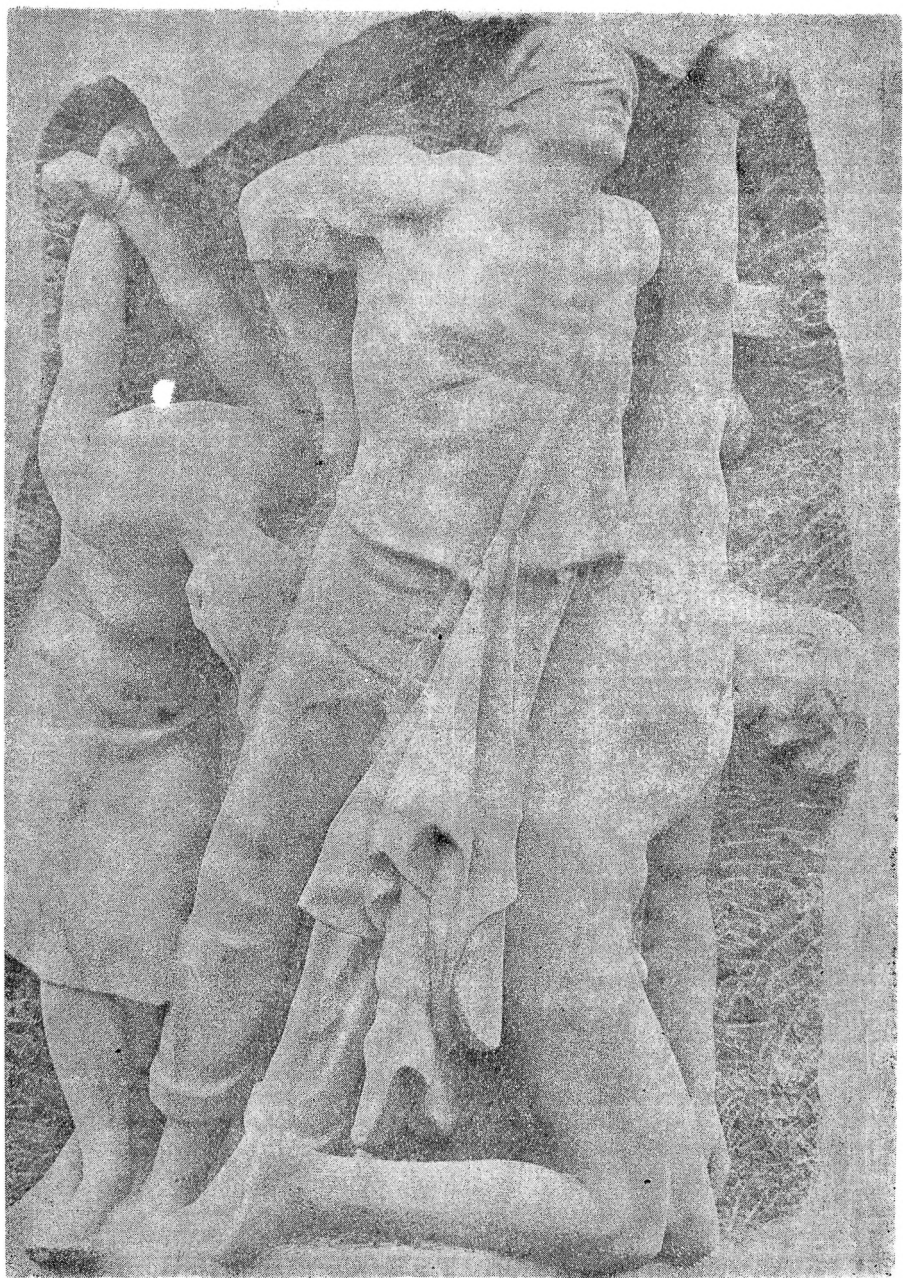
Слика 7

Слика 8

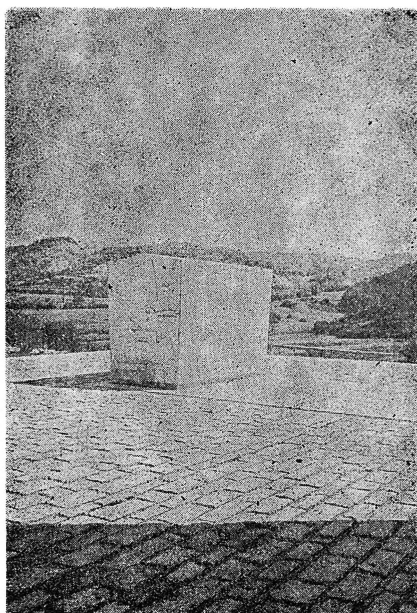

Слика 9

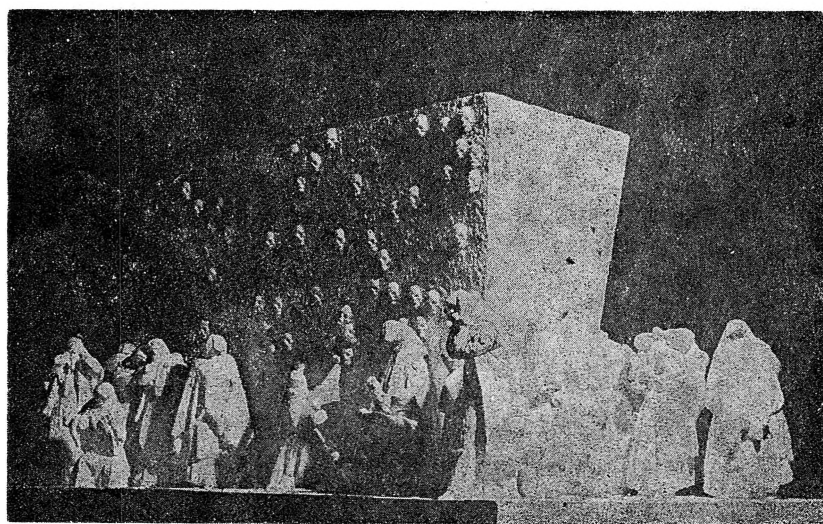

Слика 10

Зденко Калин, Споменик на НОБ во Урх кај Лjubљана (детал) во камен,
1949—1955

Слика 11

Слика 12